

**Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
Doktori Iskola (7.2. Zeneművészet)**

RAJKNÉ KEREK JUDIT

PUSKIN LÍRÁJA ÉS A XIX. SZÁZADI OROSZ ROMÁNC

CÍMŰ DOKTORI ÉRTEKEZÉS

TÉZISEI

2008

I. A kutatás előzményei

Személyes előadóművészi élményeim vezettek arra az elhatározásra, hogy az orosz románc világával mélyrehatóbban foglalkozzam. E döntésben meghatározó szerepe volt a mintegy hat hónapos munkának Anatolij Vasziljevvel, az orosz progresszív színház rendezőjével, a moszkvai Drámai Művészet Iskolája vezetőjével. Vasziljev 1994-ben Dosztojevszkij *Nagybácsi álma* című művét próbálta Budapesten az akkori Művész (ma Thália) Színházban. Az adaptációban új, hangsúlyos, dramaturgiailag fontos színpadi elemként jelentek meg a románcbetétek. Ennek köszönhetem, hogy kapcsolatba kerültem az orosz romantika dalirodalmának e sajátos műfajával.

Disszertációm nem nyelvészként, nem muzikológusként írom, tárgya nem szó szoros értelmében vett tudományos kutatás. Énekművészként és tanárként is szembesülök azzal, hogy az elmúlt húsz évben az orosz vokális irodalom műveinek megtanulása, megtanítása és előadása – a nyelv korlátozott ismerete és nem utolsósorban az „orosz“-hoz tapadt politikai-kulturális sztereotípiák miatt – igazi zenei-nyelvi kihívásnak számít. A külföldi és a hazai irodalomtudományi, ruszisztikai és szlavisztikai műhelyek a Szovjetunió felbomlása után új szemlélettel közelítenek az orosz kultúra egészéhez, sőt egyre több az orosz zene és irodalom viszonyát az irodalomtörténet és az esztétika tudománya felől megközelítő műinterpretáció. A hazai zenetudomány (Bojti János és Papp Márta nagyívű kutatásait kivéve), de leginkább a vokális előadóművészet azonban adós ezzel az újrafelfedezéssel. Dolgozatomat áttekintő összegzésnek szánom a világ dalkultúrájának egy nagyon gazdag, de Magyarországon még mindig kevésbé ismert műfajáról, bízva abban, hogy mindazt az örömet, amit számomra e művek megismerése jelentett, nemcsak a koncertpódiumon tudom megosztani másokkal.

II. A kutatás módszerei

Disszertációmban megpróbálok magyarázatot adni arra, mi az oka annak, hogy a románc máig ilyen mélyen benne él a mindennapok orosz zenei világában és mi az a szerves kapcsolat, mely oly mélyen összeköti e rövid vokális zeneműveket az orosz irodalmi romantika (sőt, valójában már a késő klasszicizmus) költészetével és a XVIII. század végének, a XIX. század első felének orosz társadalmi-közéleti fordulatával. Mi az oka annak, hogy a dal műfaján belül is külön csoportot és besorolást alkotnak e szerkesztésükben

sokszor strófikus, sokszor nagyon rövid terjedelmű, sokszor naivan egyszerű, népdalszerű, sokszor igényesebb formákban megkomponált, az orosz romantika jellegzetes témáit – a beteljesületlen szerelemet, a magányt, a mélabút – megjelenítő, vagy éppen a társadalmat karakírozó művek.

A kérdés kapcsán elkerülhetetlennek látszik annak megválaszolása, hogy miben gyökeredzik az orosz zene és irodalom elválaszthatatlansága a XVIII. század kezdetétől, különös tekintettel arra, hogy az irodalomtörténeti és zenetörténeti kutatások jelentős része ezzel az állítással egyetért. Ezáltal állást kell foglalni abban a kérdésben is, hogy vajon Nagy Péter cár reformját követően az orosz zene ténylegesen alárendelődött-e az irodalomnak, s ha igen, milyen mértékben.

Az orosz románc, mint korának meghatározó műfaja, elválaszthatatlan az orosz identitástól. Éppen ezért az nem meglepő, ha egy-egy románc az orosz széppróza műveiben megjelenik, akár idézve emlékképként, akár – megszólaltatásával – eseményként, vagy éppen gúny tárgyaként. Annál inkább meglepő, hogy mint az orosz zeneművészet új, önálló és tipikus műfaja, kialakulása után nagyon hamar Európa-szerte ismertté vált.

E disszertációban elsősorban azt elemzem, hogy Alekszandr Szergejevics Puskin művészete, költői nyelve és a műveiben jelen lévő zeneiség milyen módon hatott az orosz románc műfajának alakulására, milyen katalizátor szerepet töltött be az általa is képviselt társadalmi változás az orosz vokális zenében. Minek köszönhető, hogy a XX. század újító zeneszerzői is előszeretettel zenésítik meg a költő verseit?

Puskin szerepe az orosz zene alakulásában elvitathatatlan. Ő volt az, aki szövegeivel összekapcsolta az orosz muzsikát az európai tradíciókkal, és bár maga sosem utazhatott külföldre (erre politikai okok miatt nem kapott engedélyt), de a verseire komponált dalokon keresztül Európa élményét adta át az orosz közönségnek.

A dal a felvilágosodó, polgáriasodó orosz társadalom egyik legmeghatározóbb közösségi műfaja lett, sokan – amatőr szerzőktől a legnagyobbakig – írtak dalokat, a kiadott korabeli dalgyűjtemények száma nagy. Mivel a forrásanyag jelentős, megpróbálom a gazdag repertoárból azokat a puskini szövegre komponált műveket bemutatni, melyek tipikus, vagy éppen atipikus voltak miatt magyarázatot adnak az orosz vokális zene e különös tónusú

műfajára. A puskin líra elemzését ebben a munkában a zenetudomány és az előadóművészet felől közelítem, és a sok, különböző fontosságú komponista közül csak a műfajra meghatározó befolyással bíró zeneszerzők munkáival, elsősorban Alekszandr Szergejevics Dargomizsszkij kompozícióival foglalkozom.

III. A kutatás eredményei

Az **első fejezetben** az orosz románcnak az óorosz kultúrában gyökerező népköltészeti, népzenei és irodalmi előzményeit vázoló, majd azt a jelenséget foglalom röviden össze, mely a XVIII. század végén, a XIX. század elején az orosz társadalom- és művelődéstörténet számára ugyanolyan átütő erejű változást hozott, mint négyszáz évvel előtte az európai kultúrában a reneszánsz. Ez a társadalmi és kulturális megújulás előzményül szolgált a románc műfajának kialakulásához, előbb az orosz nemzeti irodalomban majd a zenében is. E két műfaj felvirágzása és aranykora szinte egybeesik Alekszandr Puskin megjelenésével, akinek megújító szerepe elvitathatatlan.

Az orosz románcot az orosz érzelmek sajátos önkifejezési formájának tartom. Ez a dalforma kikristályosodása mindannak, amiben a romantika korának társadalma élt, szöveg és zene egységével „láttatni képes“ az érzelmeket, melodikája és ritmikája a szöveg akusztikáján alapul, a dallam értelmileg és interpunkciósan is tagolja a verset. A műfaj sajátosságait, a legtipikusabb formáit, verstani elemeit, témáit a **második fejezetben** összegzem. A fejezetet irodalmi és zenei elemzések zárják.

A **harmadik fejezetben** Puskin életműve bemutatását kísérem meg a zenetörténet szempontjából, összegezve a puskin lírának a dalirodalom szempontjából legfontosabb műfajait. A rendelkezésre álló források alapján, elsősorban a *Grove-lexikon* műjegyzékét áttekintve vizsgáltam mindazokat a zeneműveket, melyek valamely puskin műre komponálódtak. Mintegy 180 szerző több mint 250 műve szerepel az adatbázisban, de feltehetően számos puskin szövegre írt mű még „felfedezetlen“, mert az orosz zeneirodalomban nagy számú, kritikai kiadásokban még feldolgozatlan dalgyűjtemény lelhető fel (többségében a műértő és a műkedvelő határán mozgó, ismeretlen szerzőktől), de a nagynevű szerzők *urtext* kiadásai is rendezetlenek. A művek elképesztően nagy száma is igazolja Puskin hatását és megújító szerepét a dalművészet e különös műfajának történetében.

Maga a dal, és ezen belül a románc egyfajta irodalmi koncert-élmény lehetőségét hordozza. Disszertációm **zárófejezete** röviden azzal foglalkozik – részben saját előadói gyakorlatom élményeiből is merítve –, hogy az orosz románc megszólaltatásának milyen előadói kívánalmak vannak, kitérve a kifejezés, a dikció és prozódia vonatkozásaira.

IV. Az orosz kultúra tárgykörében végzett fontosabb szakmai munkák

Koncertek, előadások:

Rahmanyinov: Vesperás (op. 37) c. műve magyarországi bemutatójának alt szólistája, Budapest, 1987.

Dosztojevszkij-Vasziljev: A nagybácsi álma c. színpadi mű Énekesnő szerepe – Művész Színház, Budapest, 1994. A színpadi adaptációban Dargomizsszkij románcainak előadása.

Több mint 20 románc dalest 1994-2008. (Budapest, Moszkva, Szentpétervár, Alexandrov, Párizs, Amszterdam, Berlin, Róma, Bréma).

CD Felvételek:

Rahmanyinov: Vesperás c. művének alt szólistája Tomkins Énekegyüttessel, vezényelt Dobra János. (Hungaroton Classic, 2004).

Szakfordítások:

Muszorgszkij: Napfény nélkül c. dalciklusának magyar fordítása oroszról magyar nyelvre (Golenyicsev Kutuzov hat verse), 2004.

Könyvek, kiadványok szerkesztése:

Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában - a Brémai Egyetem Kelet-Európa Intézetének kiadványa – a magyar kiadás kontrollszerkesztői munkái Dalos Györggyel (Stencil Kiadó – Európai Kulturális Alapítvány, Budapest 2004).

Egyéb munkák:

Kossuth Rádió, Társalgó c. irodalmi műsora

Élő, egy órás beszélgetés a dal és az orosz románc műfajáról Kukorelly Endrével, Reményi József Tamással, Győri Lászlóval, (2005. január 25.)

V. Válogatott bibliográfia

- Aprisko, P. P.: *Az orosz filozófia története*. Budapest: Osiris, 2007.
- Basmajian, N.: „The Romances”. in Brown, M.H. (szerk.): *Mussorgsky. In Memoriam 1881-1981*. Ann Arbor, Michigan: UMI Research Press, 1982.
- Bojti J.– Papp M. (szerk.): *Muszorgszkij – Levelek, dokumentumok, emlékezések*. Budapest: Kávé, 1997.
- Dahlhaus, C.– Eggebrecht, H. H.: *Mi a zene?* Budapest: Osiris, 2004.
- Friedrich, P.: *Music in Russian Poetry*. New York: P. Lang Publishing, 1998.
- Glumov, A.: *Музыкальный мир Пушкина*. Москва-Ленинград: ГМИ, 1950.
- Heller, M.: *Az orosz birodalom története I–II*. Budapest: Osiris, 2003.
- Hodge, T. P.: *A Double Garland*. Evanston: Northwestern University Press, 2000.
- Kovács Á. (szerk.): *Puskintól Tolsztojig és tovább... – tanulmányok az orosz irodalom és költészettan köréből 2*. Budapest: Argumentum, 2006.
- Kroó K. (szerk.): *Bevezetés a XIX. századi orosz irodalom történetébe*. Budapest: Bölcsész Konzorcium, 2006.
- Mezősi M.: *Zene, szó, dráma – színjátékok és szín(e)változások – a történelem szemantikája Puskin és Muszorgszkij művészi szépségében*. Budapest: Kijárat, 2006.
- Pálfi Á.: *Puskin–elemzések (Vers és próza)*. Budapest: Akadémia, 1997.
- Papp M.: „Glinka: Ruszlán és Ludmilla” – *A hét zeneműve*. 1984.
- Papp M.: „Orosz népdal – dal – románc”. *Magyar Zene* 44/1 (2006. február).
- Ritzarev, M.: *The Conflict between Nationalistic and Pluralistic Traditions in Russian Musical Narratives*. Haifa: Haifa University, 1998.
- Szegedy-Maszák M.– Hajdu P. (szerk.): *Romantika: világkép, művészet, irodalom*. Budapest: Osiris Kiadó, 2001.
- Taruskin, R.: „Csillagocska – Etüd népi stílusban”, *Magyar Zene*, 38/4 (2000. november).
- Taruskin, R.: *Defining Russia Musically: Historical and Hermeneutical Essays*. Princeton: Princeton University Press, 1997.
- Zöldhelyi Zs.– Hetényi Zs. (szerk.): *Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.